

УДК 378.124:59 (092)

М. Н. Гаврилюк¹, І. С. Митяй², В. І. Стригунов³

САМАРСЬКИЙ СЕРГІЙ ЛЕВКОВИЧ (1915-1998) – ДО СТОРІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Самарський С.Л., 1950-ті роки

Стаття присвячена життю та науковій творчості видатного українського зоолога – Сергія Левковича Самарського (1915-1998). Навчався в Дніпропетровському державному університеті (1936-1941), в аспірантурі Київського педагогічного інституту (1949-1952). Кандидат біологічних наук (1954). Працював в Одеському університеті ім. І. І. Мечникова (1956-1961); Черкаському педагогічному інституті (1961-1987), де очолював кафедру зоології. Здійснював наукові дослідження фауни й екології наземних хребетних Середнього Придніпров'я. Автор понад 100 наукових і науково-методичних робіт, зокрема першого українськомовного підручника для вишів із зоології хребетних. Популяризатор охорони природи. Керував аспірантурою, в якій підготував 23 кандидати біологічних наук у галузі зоології. Учасник Другої Світової Війни.

Ключові слова: Самарський Сергій Левкович, історія зоологічних досліджень, Черкаський педагогічний інститут, хребетні Середнього Придніпров'я

Стаття присвячена життю та науковій творчості видатного українського зоолога – Сергія Левковича Самарського. Для її написання використано матеріали особової справи С. Л. Самарського (зберігається в архіві Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького), спогади його учнів, сина – Олександра Сергійовича Самарського та окремі матеріали про вченого, опубліковані раніше [1, 2].

Батьки Сергія Левковича Самарського – Левко Степанович (1888-1920) народився в с. Самарщина Кобеляцького повіту Полтавської губернії (нині – Кобеляцький район Полтавської області); мати – Матрона Сергіївна (1900-1982) народилася в селі Андріївка (нині Новосанжарський район Полтавської області). Батьки одружилися у 1914 році. Молода сім'я проживала в селі Павлівка Кобеляцького повіту, де купили землю. Жили заможнo, їхні батьки походили від вільних козаків. Тут, в селі Павлівка, 7 жовтня 1915 р. і народився Сергій Левкович.

У 1920 році Левко Степанович був схоплений червоноармійцями, які зайняли село і шукали тих, хто воював проти радянської влади у складі українських частин, і розстріляний на очах у рідних.

Сергій Левкович мав двох братів, Анатолія (1918 р.н.) та Володимира (1920 р.н.). У 1924 році мати Сергія Левковича вдруге вийшла заміж і у неї народилася дочка Людмила. Певний час стосунки з вітчимою не склалися і малий Сергій жив, де приймуть люди. У роки колективізації всі землі й майно сім'ї відібрали, а вітчима вислали на Соловки, звідки він уже не повернувся. Брати Микола та Степан померли від голоду під час Голодомору. Сергію Левковичу вдалося вижити завдяки тому, що його трохи підгодував комірник колгоспу. Матері, Матроні Сергіївні, разом із дочкою Людмилою вдалося вижити завдяки тому, що вони змогли якимось дивом сісти на поїзд і виїхати до Криму.

До 10 років малий Сергій ніде не вчився. Згодом пішов до школи і закінчив семирічку. Після школи працював у колгоспі причіпником на тракторі. Поступив на робітничий факультет, а після нього – до Київського медичного інституту, однак там провчився недовго. Був змушений покинути місто з огляду на попередження про можливий арешт. Переховувався майже рік, а тоді, у 1936 році, поступив на біологічний факультет Дніпропетровського державного університету. Зоологію в цей час в університеті викладав професор М. П. Акімов. Закінчення університету збіглося з початком радянсько-фашистської війни. Тому замість направлення на роботу його забирають на службу в Червону армію. Протягом серпня 1941 р. він – курсант Артилерійської академії ім. Дзержинського (м. Москва). З листопада 1941 р. по липень 1942 р. був начальником сховища артбоеприпасів (м. Кунгур, Молотовська (нині – Пермська) обл.). Протягом липня 1942 р. – листопада 1944 р. – начальник сховища 621 військового складу (Челябінська обл.). З 1 січня 1945 р. С. Л. Самарського відправляють на фронт, він бере участь у бойових діях на Другому Білоруського фронті. Зазнав кілька важких поранень, був контужений і майже півроку не міг розмовляти. Також розривною кулею йому було перебито ногу. Після поранення 17 березня 1945 року потрапляє в госпіталь у м. Могилів-Подільський. На цьому війна для Сергія Левковича закінчилася – він став інвалідом I групи. Із госпіталю він був демобілізований у званні лейтенанта 1 червня 1945 р.

З вересня 1945 року починає працювати викладачем зоології Кременецького вчительського інституту (м. Кременець, Тернопільська обл.) та активно займається науковими дослідженнями. У жовтні 1949 року вступає до аспірантури на кафедрі зоології Київського педагогічного інституту, де навчається протягом трьох років. 24 червня 1954 року в Дніпропетровському університеті успішно захистив кандидатську дисертацію і йому присвоєно вчений ступінь кандидата біологічних наук. Дисертаційне дослідження було присвячено вивченню значення температурного фактору в розвитку зародка виводкових і гніздових птахів.

З січня 1953 року – старший викладач Глухівського вчительського інституту (м. Глухів, Сумська обл.). З вересня 1954 року – завідувач кафедри природознавства Бердичівського педінституту (м. Бердичів, Житомирська обл.). Тут 23 березня 1956 р. він одружився з викладачем цього ж вишу Ганною Романівною Передрій (1925 р. н., нині – відомий в Україні вчений-мовознавець [3]). У 1956 році у них народився син Олександр. У вересні 1956 року у зв'язку із закриттям природничого факультету Бердичівського педінституту усіх студентів було переведено до Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Разом зі своїми вихованцями поїхав і С. Л. Самарський. Тут він розгортає зоологічні дослідження – вивчає гризунів (сліпаків, звичайного сліпачка, водяну полівку). Було зібрано матеріал щодо поширення, розмноження та екології цих тварин. Працював на посадах старшого викладача,

згодом – доцента кафедри зоології хребетних. Читав лекції з курсів методики біології та зоології хребетних, вів навчальну практику та керував педагогічною практикою. 26 квітня 1961 року йому було присвоєно звання доцента.

З вересня 1961 року разом із сім'єю переїжджає до м. Черкас, де влаштовується на роботу доцентом кафедри зоології Черкаського педагогічного інституту ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. Саме у Черкасах розкрилися організаторські здібності С. Л. Самарського – під його керівництвом було розгорнуто масштабні зоологічні дослідження. У 1963 році за активної участі Сергія Левковича на кафедрі було відкрито аспірантуру, яку він очолював протягом багатьох років. З вересня 1966 р. його обирають завідувачем кафедри зоології, яку він очолював 11 років.

Керований ним колектив кафедри розробляв комплексну тему з проблем вивчення фауни наземних хребетних тварин Середнього Подніпров'я та раціонального її використання. Більшість аспірантів захистили кандидатські дисертації. З вивчення птахів: Рева Петро Петрович «Охотничье-промысловые птицы Кременчугского водохранилища и пути их рационального использования», Харків, 1972; Коваль Микола Федорович «Дуплогнездные птицы фруктовых садов Среднего Приднепровья», Кишинів, 1973; Кузьменко Віталій Якович «Функциональный анализ орнитофауны осушаемых земель Среднего Поднепровья», Мінськ, 1979; Митяй Іван Сергійович «Дятловые Приднепровской лесостепи», К., 1985; Стригунов Володимир Іванович «Хищные птицы лесостепи бассейна Днепра», К., 1987; Лебідь Євген Олександрович «Кулики Наддніпряньського Лісостепу (на прикладі Лівобережної частини)», К., 1995.

Ще більш ґрунтовно під керівництвом С. Л. Самарського досліджено теріофауну Середнього Подніпров'я: Розумовський Борис Іванович «Особенности экологии популяций ондатры в разных частях ареала», К., 1967; Горбенко Анастасія Семенівна «К познанию экологии сусликов в условиях Среднего Приднепровья», Дніпропетровськ, 1970; Бойко Микола Якович «Экология хищных зверей Среднего Приднепровья, их хозяйственное значение и практическое использование», Львів, 1971; Панасенко Ніна Андріївна «Некоторые эколого-морфологические особенности мышевидных грызунов Среднего Приднепровья», Дніпропетровськ, 1973; Картель Марія Василівна «Сравнительное эколого-физиологическое изучение популяций крысы серой степной и лесостепной зон Украины», К., 1973; Сологор Катерина Андріївна «Экологофизиологические особенности рукокрылых Среднего Приднепровья», К., 1973; Козлова Ганна Захарівна «Фауна и экология насекомоядных млекопитающих и их хозяйственное значение», Дніпропетровськ, 1974; Волох Анатолій Михайлович «Речной бобр Среднего Приднепровья и перспективы его хозяйственного использования», К., 1979; Вискушенко Андрій Петрович «Грызуны и насекомоядные осушаемых площадей Среднего Приднепровья», К., 1980; Євтушевський Микола Нікіфорович «Аклиматизация и хозяйственное использование пятнистого оленя (*Cervus nippon* Temminck, 1838) на Украине», М., 1989; Семенюк Станіслав Кузьміч «Европейская рыжая полевка (*Clethrionomys glareolus* Schreber) в широколиственных лесах Среднего Приднепровья», К., 1986 (доповнив і перезахистив як «Морфофункціональні особливості, чисельність та просторове розподілення рудої полівки (*Clethrionomys glareolus*) в широколистяних лісах Середнього Придніпров'я», К., 2002); Лялюхіна Світлана Іванівна «Сравнительное исследование биологии домового (*Mus musculus* L.) и курганчиковой (*M. hortulanus* Nordm.) мышей в ареале совместного обитания», М., 1984; Білик Людмила Іванівна «Сони (Gliridae) как структурный элемент лесных биогеоценозов Среднего Приднепровья», Дніпропетровськ, 1989; Мерзликін Ігор Романович «Особенности биологии сірого пацюка в умовах північного сходу України», К., 1991. Крім того, Новіков Володимир Васильович у 1970-80-х рр. вивчав фізіологічні процеси у сонь під час зимової сплячки і опублікував низку статей;

Панченко Володимир у 1978-81 рр. досліджував біологію окремих видів лісових мишей в умовах Середнього Подніпров'я; Помозов Анатолій Миколайович у 1985-1988 рр. вивчав кровоносну систему травного тракту сонь.

Паразитофауну ссавців і птахів вивчала Нікітченко Ніна Трохимівна – дисертація «Эколого-фаунистические исследования иксодовых клещей и других эктопаразитов млекопитающих Среднего Приднепровья», К., 1972.

Під керівництвом С. Л. Самарського також проводили дослідження і опублікували статі: Г. Т. Грицай – про гельмінтів гризунів, О. І. Ігнатенко – з екології та поведінки воронових птахів.

З вересня 1977 року Сергій Левкович перейшов на посаду доцента кафедри зоології. Керуючи аспірантами, свої наукові дослідження він не зміг втілити у докторську. У 1973 р. брав шестимісячну творчу відпустку для завершення написання роботи за темою «Спосіб життя й адаптації комахоїдних і гризунів Центрального Лісостепу УРСР». Докторську було підготовлено, але її захист так і не відбувся.

У квітні 1987 р. С. Л. Самарський вийшов на пенсію, але ще протягом року продовжував керувати аспірантами.

Зоологічна наукова школа С. Л. Самарського, що охоплювала найрізноманітніші напрями, стала визначним явищем у науці. Через аспірантуру він підготував 23 кандидати біологічних наук, які згодом працювали в різноманітних вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах різних республік СРСР.

Самарський С. Л. підтримував тісну співпрацю з ученими Академії наук УРСР: М. А. Воїнственським, В. І. Абеленцевим, Є. Г. Решетняком, В. М. Самошевим, Є. М. Ємчуком, К. А. Татариним, О. О. Петрусенко.

Керуючи кафедрою, прикладав багато зусиль для зміцнення навчально-матеріальної бази. Укладав госпдоговірні теми, отримував додаткове фінансування для наукової діяльності. Достатньо сказати, що було придбано вантажний автомобіль-кінобудку, яким виїжджали аспіранти для проведення комплексних наукових досліджень. Багато було зроблено для розвитку зоологічного музею Черкаського педагогічного інституту.

Наукова спадщина С. Л. Самарського велика і багатогранна. Вона нараховує понад 100 наукових праць, серед яких підручники, посібники, монографії, методичні рекомендації, численні статті з питань зоології, екології та охорони природи, екологічної освіти тощо.

Сергій Левкович зробив вагомий внесок у справу підготовки вчителів. Науковою глибиною і водночас дохідливістю вирізнялися його лекції з зоології, екології й охорони природи. Студенти шанували його за велику ерудованість і педагогічну майстерність.

Самарський С. Л. – автор низки підручників і посібників для студентів вищої школи та вчителів. Серед них: широко відомий перший в Україні українськомовний підручник «Зоологія хребетних» (1976), яким і нині користуються студенти й викладачі вишів України; «Лабораторні заняття для учнів із зоології безхребетних» (1967); «Розмноження птахів» (1963); «Природа Черкащини» (1971).

Самарський С. Л. був енергійним і талановитим організатором наукових конференцій, нарад, симпозіумів, які проводились у Черкасах з різних питань біологічної науки. У 1977 році на базі кафедри зоології було організовано і успішно проведено VII Всесоюзну орнітологічну конференцію, у якій узяли участь провідні орнітологи СРСР, Польщі і Німеччини. Разом із Черкаською обласною радою Товариства охорони природи проведено розширений пленум Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства на тему «Вивчення теріофауни республіки, її раціональне використання і охорона» (1984).

Діяльність Самарського С. Л. була присвячена не тільки вивченню живої природи, а й справі популяризації та поширення знань про неї серед широких верств населення. Він був незмінним ректором на громадських засадах університету «Природа», віддав свій хист на утвердження й розвиток Товариства охорони природи. Знання справи, ділові якості стали основою авторитету Сергія Левковича серед колег, студентів і громадськості міста Черкас та області.

Син Сергія Левковича, Олександр, закінчив природничий факультет Черкаського педінституту. Але попри бажання батька не став біологом – отримав вчений ступінь кандидата філософських наук, а пізніше присвятив себе дипломатичній діяльності (2010-2014 рр. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірані).

Сергія Левкович любив музику та співи; грав на баяні та контрабасі. Добре фотографував. У передвоєнні студентські роки робота фотографом по селах Дніпропетровщини назвіть дозволяла йому зводити кінці з кінцями.

22 травня 1998 року на 83 році життя після важкої і тривалої хвороби пішов з життя вчитель учителів, відомий зоолог, кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології Черкаського університету, ветеран праці, інвалід Вітчизняної війни Сергій Левкович Самарський. Кожна людина, покидаючи землю, залишає після себе пам'ять. Сергій Левкович увінчав свій слід на землі науковими працями та численними учнями. Його знали як скромну, чесну і принципову людину, досвідченого викладача, шанованого студентами, аспірантами та колегами по роботі. Світла пам'ять про талановитого зоолога, прекрасного педагога, невтомного трудівника і природоохоронця назавжди залишається в серцях тих, хто його знав і працював поруч з ним.

Автори статті щиро вдячні за надані відомості А. М. Волоху.

Література

1. Нікітченко Н. Т. Самарський Сергій Левкович – педагог і науковець / Н.Т. Нікітченко // Біологія XXI ст.: теорія, практика, викладання: Матер. міжнар. наук. конф. (1–4 квітня 2007 р., м. Черкаси – м. Канів). – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – С. 5-6.
2. Гаврилюк М. Н. Самарський Сергій Левкович: сто років – сто спогадів / М. Н. Гаврилюк, І. С. Митяй, В. І. Стригунов // Матер. Всеукр. наук. конф. (8-9 жовтня 2015 року, м. Черкаси). – Черкаси: ФОП Белінська О.Б., 2015. – С. 5-7.
3. Ганна Романівна Передрій: матеріали до бібліографії вчених / упорядн.: Г. І. Мартинова та ін. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 84 с.

References

4. Nikitchenko, N.T. (2007). Samarskyi Serhii Levkovich – the pedagogue and the teacher. In V.V. Serebrjakov (Ed.). The biology of the XXI century: theory, practice and teaching: Mater. Int. conf. Cherkasy. 5-6. (in Ukr.)
5. Gavrilyuk, M.N., Mytyai, I. S. & Strigunov, V.I. (2015). Samarskyi Serhii Levkovich: one hundred years - one hundred memories. In T.S. Ninova (Ed.). The conservation of the biodiversity in context of the sustainable development: Mater. of the conf. Cherkasy. 5-7. (in Ukr.)
6. Hanna Ivanivna Peredrij: the materials about scientist's bibliography (2015). In: H.I. Martynova et al. (Ed.). Cherkasy: Chabanenko Yu.A. 1-84. (in Ukr.)

Summary. *Gavrilyuk M.N., Mytyai I. S., Strigunov V.I. Serhii Levkovich Samarskyi (1915-1998) – to the memory of the 100-year from a birthday. The article is dedicated to the life and scientific work of the famous Ukrainian zoologist – Serhii Levkovich Samarskyi (1915-1998). He studied at the Dnipropetrovsk national university (1936-1941) and was a postgraduate at the Kiev Pedagogical Institute (1949-1952). Samarskyi S.L. received an academic degree in Biological sciences (1954). He worked at the Odessa I.I.Mechnikov National University (1956-1961) and at the Cherkasy Pedagogical institute (1961-1987), where he held the chair of Zoology. He carried out researches in the sphere of fauna and ecology of terrestrial vertebrates of the Middle Dnipro Region. He is the author of over 100 scientific and methodical works, including the first textbook written in*

Ukrainian for higher educational establishments of vertebrate zoology. Serhii Levkovich was a promoter of environmental protection. He chaired the postgraduate study where 23 researchers took scientific degree in zoology. He was a veteran of the Second World War.

Keywords: *Samarskyi Serhii Levkovich, history of zoological research, Cherkasy Pedagogical institute, vertebrates of the Middle Dnipro Region*

¹Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
²Національний університет біоресурсів і природокористування України
³Криворізький національний університет

Одержано редакцією   19.10.2015
Прийнято до публікації   29.10.2015